

АСПЕКТИ ЗІСТАВНОГО СИНТАКСИСУ ІТАЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Дель Гаудіо Сальваторе,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено порівняльному аналізу способів вираження синтаксичних відношень у словосполученнях і порядку слів в італійській та українській мовах. Також розглядаються деякі аспекти заперечних і питальних речень.

Ключові слова: синтаксис, компаративістика, італійська та українська мови.

Існує чимало досліджень, що порівнюють український синтаксис з поширеними європейськими мовами, як наприклад, англійською, французькою, російською та ін., проте студії, які зіставляють український синтаксис з італійським – обмежені. Тому в статті розглянемо деякі характерні аспекти українського та італійського синтаксису.

За дефініцією М. П. Кочергана [Кочерган 2006, 261], зіставний синтаксис – *це розділ зіставного мовознавства, який вивчає спільні і відмінні ознаки граматичної будови словосполучень* (в італійській мові поняття "словосполучення" відповідає поняттю "синтагма", пор.: італ. Sintagma; SN = sintagma nominale; SV = sintagma verbale тощо) *і речень зіставляваних мов, а також їх творення й функціонування*. Як правильно зазначає науковець, у зіставному синтаксисі ще не створено загальноновизнаної методики для зіставлення синтаксичних одиниць, і тому порівнюються лише певні конструкції, що найбільше різняться, наприклад, такі, як односкладні речення та їх відповідники з формально вираженим підметом у мовах, де формальних односкладних речень немає; також зіставляються різні типи словосполучень, порядок слів та інші чітко окреслені моделі.

У цій статті ми розглянемо лише найпоширеніші типи словосполучень і порядок слів в італійській та українській мовах.

Критерії порівняльного аналізу словосполучень наступні: 1) спосіб вираження синтаксичних відношень; 2) характер синтаксичних відношень; 3) місце залежного слова щодо головного.

Спосіб вираження синтаксичних відношень. В українській та італійській мовах способи вираження синтаксичних відношень у словосполученні репрезентовані: а) узгодженням (італ. *concordanza*); б) керуванням (італ. *reggenza*) і в) приляганням (італ. *giustapposizione*). Узгодження в роді, числі і відмінку в українській мові представлене широко: *сонячна кімната – stanza soleggiata, сонячної кімнати – di una stanza soleggiata, сонячні кімнати – stanze soleggiate* тощо. Як видно з прикладів, через відсутність відмінкової системи в італійській мові цей тип підрядного зв'язку є більш обмеженим, ніж в українській мові. Крім того, характерним в українській мові є узгодження за особою, числом і родом у минулому часі; в італійській мові, навпаки, узгодження за родом не існує, пор.: *він прийшов, вона прийшла – egli venne (veniva), ella venne (veniva)*. Узгодження за родом в італійській мові має місце лише в складних часах, коли дієприкметник, а не допоміжне дієслово,

узгоджується за родом: *: egli è venuto; ella è venuta*. Специфічним для розмовної італійської мови, хоча й ненормативним, може бути семантичне узгодження у числі, наприклад, *sono venute molta *gente* замість *è venuta molta gente* (або *sono venute molte persone*) – прийшло багато людей.

В українській та італійській мовах широко представлене керування: *leggere un racconto* – *читати оповідання*; але формально воно реалізується в італійській мові через так звані "complementi", а в українській – через відмінювання.

Прилягання виражається позиційно, при цьому залежними словами в українській та італійській мовах можуть бути інфінітив, прислівник: *читати добре* – *leggere bene*; в українській мові ще дієприслівник може виражатися приляганням: *співають ідучи дівчата* (Т. Шевченко).

Характер синтаксичних відношень. За характером синтаксичних відношень словосполучення бувають предикативні, атрибутивні, об'єктні та обставинні. Аналіз атрибутивних словосполучень демонструє, що для української мови типовим є атрибутивно-препозитивний тип з узгодженням, а для італійської – атрибутивно-постпозитивний тип з узгодженням, хоча й атрибутивно-препозитивний тип є також вживаним: *гарна відповідь* – *una bella risposta / una risposta bella*. Атрибутивно-постпозитивний тип з керуванням притаманний також і українській мові: *берег моря*; в італійській мові йому відповідають словосполучення: іменник + *di* + іменник – *la riva del mare*. До цього типу належать словосполучення з давальним відмінком, які відповідають італійським словосполученням: головний іменник + *a* + залежний іменник: *лист професорові* – *una lettera al professore* тощо. До атрибутивних типів, які не є нормативними в українській мові, належать словосполучення, до яких входить числівник (нумеральні): *pagina tre* – *сторінка три*; *anno 1969* – *рік 1969*; *camera 606* – *кімната 606* тощо [Кочерган 2006, 265]. Також поширеним в українській мові є тип **об'єктно-постпозитивних** словосполучень з керуванням: *читати історію, вірити Богу, стукати олівцем* тощо. Подібні словосполучення спостерігаються в італійській мові, наприклад, *leggere la storia, credere in Dio, battere con la matita* та ін. Проте у цих випадках не можна говорити про керування, оскільки в італійській граматиці немає відмінків, а лише поняття "complementi", тобто прямі та непрямі додатки. Повний збіг в українській та італійській мовах мають словосполучення зі структурою дієслово + дієслово у формі інфінітива: *вирішити навчатися* – *decidere di studiare* тощо.

Місце залежного слова щодо головного. Місце залежного слова щодо головного має свою специфіку в зіставлюваних мовах. Так, в українській мові означувальне слово (італ. *determinante*) – прикметник, присвійний, означальний, неозначений займенник, порядковий числівник, дієприкметник – займає позицію перед означуваним словом (італ. *determinato*), наприклад: *цікава, моя, якась, перша книжка*. Водночас іменник стоїть після означуваного слова: *машина брата*. В італійській мові (взагалі, у романських мовах) прикметники стоять, як правило, у постпозиції, після іменників, та узгоджуються з ними в роді і числі, пор.: укр. *червона книжка* з італ. *un libro rosso*. Однак, в італійській мові існує певна свобода вживання щодо позиції іменника та прикметника. Препозиція або постпозиція прикметника що-

до іменника впливає на семантико-синтаксичний, функціонально-прагматичний та стилістичний рівні. Крім того, вона означає постійну, невід'ємну ознаку (наприклад, *la bianca neve* – білий сніг) або набуває іншого значення, особливо коли сполучається з такими прикметниками, як *grande, nuovo, cattivo* тощо: пор. *un paese grande* – *un gran(de) paese*. Перший приклад означає велику за розміром країну, що відповідає російському *большая страна*, другий приклад означає велику за значенням країну, що відповідає російському *великая страна* [Кочерган 2006, 267]. Отже, на рівні семантики звичайний (не маркований) порядок іменник + прикметник об'єктивно вказує на властивість іменника; проте препозиція прикметника передає більш суб'єктивне оцінювання.

На функціональному рівні препозиція, на відміну від постпозиції, вказує на додаткову (описову) характеристику іменника, пор.: *dopo la curva prendete il viale ampio sulla destra* – *dopo la curva prendete l'ampio viale sulla destra*; обидва приклади передаються українською мовою як *за поворотом зверніть направо на широкий проспект/бульвар*, але перший приклад чітко вказує на певний іменник (саме цей проспект, а не інший); другий приклад вказує на додаткову характеристику цього проспекту. Препозиція може також передавати певні стилістичні та суб'єктивні властивості; насамперед вона часто використовується в художній літературі. Варто наголосити ще раз, що постпозиція має обмежувальний характер.

Порядок прикметник + іменник переважає у певних стереотипних словосполученнях, наприклад, *l'astuta volpe* – *хитра лисиця*; *il feroce lupo* – *хижий вовк* тощо. Такий порядок є також типовим для деяких "кристалізованих виразів": *il gentil sesso* – *жіноцтво* (дослівно: прекрасна стать), *il Nuovo Mondo* – *Новий Світ* (тобто Америка) та ін. Можна ще навести інший приклад: *alta pressione / pressione alta*, де перший випадок означає атмосферний тиск, а другий – кров'яний тиск. Коли прикметники використовуються у переносному значенні або у метафорах, препозиція є також типовою: *sporca calunnia* – *гидкий, нечесний наклеп / обмова*; *magra consolazione* – *слабка розрада* тощо.

Порядок слів у реченні (тобто певне розташування слів у реченні) виконує важливі семантичні та структурні функції. Крім того, він передає послідовність подій; є засобом актуального членування речення, засобом когезії; виступає емоційним засобом; уточнює зв'язки між членами речення; разом з інтонацією розрізняє граматичні типи речень (питальне, розповідне, спонукальне). Але вивчення порядку членів речення є важливим не лише для порівняльно-типологічних досліджень, але також для перекладу. Дослідження порядку слів допомагає зрозуміти, якими лінгвістичними засобами користуються мова оригіналу (LP = *lingua prima*) та мова перекладу (LA = *lingua di arrivo*), щоб досягнути певних комунікативних функцій. Дійсно, при відтворенні у перекладі семантична й комунікативна структури не змінюються, проте синтаксична структура може змінитися (залежно від граматичних особливостей певної мови).

Порядок слів є важливим показником структури мови, оскільки він тісно пов'язаний із морфологічною будовою мови. Тому зіставлення порядку слів у різних мовах значною мірою допомагає встановленню своєрідності їхніх структур. Щодо по-

рядку членів речення у простому двоскладному реченні можливі такі три основні різновиди: SPO (суб'єкт, предикат, об'єкт), SOP і PSO. Інший, за логікою можливий, порядок членів речення (POS OSP, OPS) трапляється дуже рідко. В українській та італійській мовах стандартним порядком членів речення (у простому двоскладному реченні) є SPO, на відміну від латинської, де SOP – основний порядок слів, наприклад, *leo vīgum necavit* – лев людину вбив. Порядок слів SPO переважає у мовах світу і притаманний усім слов'янським, романським та германським мовам за певними винятками, наприклад, диференціація спостерігається у німецькій мові, для якої змішаний тип є типовим: SPO у головному реченні, а SOP у підрядних реченнях.

За загальною класифікацією порядку слів італійська мова визначається як мова з **прогресивним** порядком слів, тобто означувальне слово (*determinato*) йде за означуваним (*determinante*); натомість, більш типовим для української мови є **регресивний** порядок слів: означувальне слово передує означуваному, пор.: *корисна для спільноти робота* – *un lavoro utile alla società*. Таким чином, очевидно, що модифікатори (прикметники, певні конструкції та ін.) в українській мові передують іменнику, а в італійській спостерігається протилежний порядок [Straniero 2008, 103].

Українській мові, окрім стандартного порядку слів (SPO), притаманний також вільний порядок слів, тобто реалізуються усі шість можливих варіантів. Незважаючи на аналітичну будову італійської мови, де саме порядок слів виражає синтаксичні відношення, компенсуючи таким чином відсутність відмінкових закінчень, у ній спостерігається, на відміну, наприклад, від французької, більш вільний порядок, але в реченнях, де важливо диференціювати підмет і додаток (об'єкт), порядок слів залишається фіксованим (SPO), пор.: *Pietro vede Paolo* – *Петро бачить Павла* і *Paolo vede Pietro* – *Павло бачить Петра*. Але певні обмеження існують також і в українській мові, наприклад, прикметник, що характеризує іменник (атрибутивна функція), стоїть перед ним, наприклад: *гарний будинок* і *будинок гарний*.

Позиція прислівника в італійській та в українській мові, як правило, є достатньо вільною. Проте в українській мові прислівник, зазвичай, стоїть перед дієсловом, а в італійській – після; пор.: *Наталка завжди обідає о першій* – італ. *Natalia pranza sempre all'una*. Італійські прислівники способу дії (*avverbi di modo*) мають вільний порядок слів. Додамо, що прислівник в італійській мові вживається перед прикметником, наприклад, (io) *sono **troppo** (adv.) stanco (adj.)* краще ніж *sono stanco **troppo*** – я дуже втомлений. Якщо, наприклад, прислівник займає перше місце у словосполученні або у реченні, це вказує на певну виражальну (прагматичну) функцію, наприклад: *sempre, sei stanco!* – *завжди ти стомлений!* [Dardano & Trifone 2007, 346-347].

Специфічною для італійської мови є лише позиція *participio passato* (минулий дієприкметник) у дієвідмінюваннях складених часів. Як правило, в італійській мові допоміжне дієслово вживається поряд з основним дієсловом: *Angelica **ha avuto** un regalo* – *Анжеліка отримала подарунок*. Між допоміжним дієсловом і *participio passato* дозволяються тільки прислівники і деякі сполучники: (noi) *abbiamo **sempre** studiato la matematica* – *ми **завжди** вивчали математику*; *il fatto è **pertanto** chiarito* – *і тому факт з'ясований*, див. детальніше: [Dardano & Trifone 2007, 453]. Як зазначалося вище, навіть якщо можливості змінити порядок слів в італійській мові є

більш різноманітними порівняно з іншими західноєвропейськими мовами, як наприклад, французькою, будь-яка зміна стандартного порядку членів речення завжди означає певні зміни на просодичному, синтаксичному та лексичному рівнях. На синтаксичному рівні важливу роль відіграє використання пасивних конструкцій, перенесення певних членів речень вліво або вправо (італ. *frasi dislocate a sinistra e a destra*) та ін. [Dardano & Trifone 2007, 442-447]. Порядок слів української мови має здебільшого комунікативну функцію; порядок є керованим так званими прагматичними ролями [Comrie 1976]; він виступає яскравим емоційним засобом (на перше місце виносяться те, що емоційно є більш важливим), оскільки синтаксичні відношення виражаються морфологічно.

Порядок слів також виконує важливі структурні, семантичні та прагматичні функції. Він передає послідовність подій; є засобом когезії (зв'язку речень у тексті); уточнює зв'язки між членами речення; разом із інтонацією розрізняє граматичні типи речень і є засобом актуального членування речення [Кочерган 2006, 281]. Так, українська мова з її вільним порядком слів надзвичайно широко використовує для актуального членування просте переміщення членів речення. Це стосується усіх членів речення які, зазвичай, в українській мові розташовуються за принципом: спочатку йде тема, а за нею рема. Нагадаємо, що серед лексичних засобів для вираження актуального членування речення в артиклевих мовах є артикль. Означений артикль є сигналом теми, а неозначений – реми. Пор.: італ. *L'insegnante entrò in classe* – учитель увійшов до класу і *un insegnante entrò in classe* – до класу увійшов якийсь учитель. Можна додати, що в українській мові категорія детермінації (означеності/неозначеності) є так званою "прихованою категорією". Нагадаємо, що приховані категорії (від англ. *covert category*) означають семантичні та синтаксичні ознаки слів чи словосполучень, які не мають експліцитного морфологічного вираження, але є суттєвими для побудови і розуміння висловлювання. Серед інших "прихованих категорій" можна виділити наступні: особи / неособи, предиката та ін. Категорія означеності / неозначеності виявляється в тому, що означені імена за актуального членування речення виступають темою, а неозначені ремою: учитель увійшов до класу = *l'insegnante entrò in aula*; до класу увійшов учитель = *un insegnante entrò in aula*.

Односкладні речення. Характерною для української мови є велика кількість односкладних речень: *темніє, морозить, важко* тощо. В італійській мові цим реченням відповідає конструкція з дієсловом "fare" (робити) у третій особі однини + іменник або допоміжне дієслово "essere" (бути) теж у третій особі однини + іменник/прикметник. Підмет, як зазначено вище, формально не є обов'язковим, пор.: *темніє* – *fa buio*; *морозить* – *fa freddo / c'è freddo*; *важко* – (*esso*) *è pesante*. В італійській мові, на відміну від інших романських та германських мов, наприклад, французької, німецької, англійської та ін., підмет у формі особового займенника може формально бути відсутнім, наприклад, (io) *vado a scuola* – (я) *іду до школи*. Вживання підмета в італійській мові має специфічну прагматичну функцію, наприклад, **io** *vado a scuola* (**io** означає "саме я, а більше ніхто"). В українській мові подібні речення без підмета також можливі, але є менш типовими, ніж в італійській, і вони

мають певні семантико-синтаксичні обмеження. Зауважимо, що деякі українські безособові конструкції з головним членом – дієсловом у третій особі, передаються італійською мовою подібним чином: *свімає – fa giorno/spunta il giorno*, але *i albeggia* (від дієслова "albeggiare", тобто світати). На завершення можна додати, що типовими для української мови є безособові речення з головним членом, який виражений безособовими формами на -но, -то; таким безособовим реченням в італійській мові, зазвичай, відповідають двоскладні речення (наприклад, *під деревом козака вбито – ital. sotto l'albero giaceva un cosacco morto*), хоча і в італійській мові подібні односкладні речення можливі у поетичному стилі: *sotto l'albero un cosacco morto*.

Питальні речення. Серед комунікативних типів речення найбільші відмінності в різних мовах мають питальні речення. Якщо порівняти українську мову з італійською, очевидно, що українська належить (разом із польською, російською, болгарською та ін.) до мов із питальними частками, а італійська – до мов, де панує інверсія членів речення і присудок переважно ставиться на перше місце, наприклад: *parlate (voi) italiano? – чи Ви розмовляєте італійською?* Частка "чи" в українській мові знаходиться на початку речення. Але треба зазначити, що в українській мові, так само як і в італійській, є інший спосіб вираження запитання, наприклад, інтонація. У даному випадку порядок слів залишається вільним, пор.: *ви читали новий роман Умберто Еко? – ital. (voi) avete letto il nuovo romanzo di Umberto Eco?*

Заперечення є однією із семантично-сміслових категорій, властивих усім мовам світу. Частки **не** і **ні** служать в українській мові для вираження заперечення. Частка **ні** вживається на початку речення для вираження заперечення співрозмовникові і відповідає італійській **no**; а частка **не** вживається перед присудком для повного заперечення висловленого змісту і відповідає італійській **non**, також див.: [Сучасна українська мова 2010, 156]. У зв'язку із порядком слів загальнозаперечних речень, заперечення в італійській (романських) та українській мовах стоїть перед присудком: *він не хоче купити машину – (egli) non vuole comprare la macchina*; у цьому прикладі здійснюється повне заперечення [Гак 1983, 210–211]. Відмінність між українською та італійською мовами виражена у частково заперечних реченнях, де заперечна частка стоїть перед будь-яким іншим членом речення в українській мові, а в італійській, як правило, стоїть перед дієсловом; пор.: *він прийшов не дуже пізно – non è arrivato molto tardi*; *я бачу маму не кожний день – non vedo la mamma tutti i giorni* тощо. Крім того, заперечення в українській мові виражає рему (фокус комунікації) і вимагає родового відмінку, наприклад: *я не знаю цього пана – ital. non conosco questo signore*.

Українська мова вважається полінегативною, а італійська – мононегативною. Це означає, що в українській мові (як і в інших слов'янських мовах), окрім заперечення **не** перед предикатом, також необхідне заперечення в займенниках і прислівниках з **ні** (*ніхто, ніщо, ніде, ніякий* тощо). Пор.: *ніхто не знає – ital. nessuno lo sa*. Українська мова ще відрізняється серед інших слов'янських тим, що має розгалужену систему словотворчих елементів, які несуть у собі заперечення та утворюють синонімічні ряди: *ні-, ані-, обез-, зне-* [Кочерган 2006, 287]. Ще характерним для української мови є безособово-предикативне слово *немає*, якому в італійській мові відпові-

дають конструкції *non c'è* (однина), *non ci sono* (множина): *фруктів немає* – італ. *non ci sono frutti*.

Складне речення (Ordine delle proposizioni nel periodo). В італійській мові, як і в українській, порядок, за яким вживається головне і підрядне речення, є достатньо вільним; хоча порядок – головне + підрядне речення – переважає в обох мовах. У деяких підрядних реченнях італійської мови спостерігається інший порядок: а) часові (temporali): *quando arriverà le darò il regalo* – *коли вона приїде, я їй віддам подарунок*; б) обмежувальні (limitativi) *per quanto ne so è un bravo architetto* – *наскільки я знаю, він хорошиий архітектор*; в) складне речення з підрядним умови (periodo ipotetico): *se avrò tempo andrò a trovare Marco* – *якщо я матиму час, піду до Марка в гості*.

Отже, українська, як і інші східнослов'янські мови, належить до мов з вільним порядком слів. В українській мові, у порівнянні з італійською, порядок слів є більш вільним, хоча італійська мова, незважаючи на свою аналітичну будову, також виявляє певну схильність до вільної позиції членів речення і організації складових частин складного речення, крім випадків, де необхідно розрізнати суб'єкт та об'єкт. Характерною для італійської мови є здатність до опущення суб'єкта. Порядок слів також виконує важливі структурні, семантичні та прагматичні функції і є засобом актуального членування речення і вираження так званих "прихованих категорій", як, наприклад, категорія детермінації.

Стаття посвящена сравнительному анализу способов выражения синтаксических связей в словосочетаниях и порядку слов в итальянском и украинском языках. Также рассматриваются некоторые аспекты отрицательных и вопросительных предложений.

Ключевые слова: синтаксис, компаративистика, итальянский и украинский языки.

In this paper we compare the syntactic relations within syntagma (combination of words) and the word order of Italian and Ukrainian. We also consider some aspects of negative and interrogative sentences in the contrasted languages.

Key words: syntax, comparative studies, Italian and Ukrainian.

Література:

1. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В. Г. Гак. – М., 1989.
2. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К., 2006. – С. 129–132.
3. Сучасна українська мова: Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко та ін. – К., 2010.
4. Comrie B. *Universali del linguaggio e tipologia linguistica*. (Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology) / B. Comrie. – Bologna, 1983.
5. Dardano M., Trifone P. *Grammatica Italiana con nozioni di linguistica* / M. Dardano, P. Trifone. – Bologna, 2007.
6. Straniero F. *Elementi di grammatica contrastiva russo-italiano* / F. Straniero. – Roma, 2008.